

موسیقی سرزمین استرآباد

نوازندگان شاخص دوتار کتولی

(دوره معاصر)

■ محمد رضا بزرگر

موسیقی دان و پژوهشگر
موسیقی منطقه ی کتول

■ مقدمه

موسیقی دانان، نوازندگان و خوانندگان هر سرزمین، حاملان بخشی از میراث معنوی و ناملموس آن سرزمین محسوب می شوند. علاوه براین که غالباً هریک از نوازندگان آلات موسیقی دارای سبک شخصی بوده و ممکن است در اجرای هریک از مقام ها و نغمات موسیقی ردپایی از خود برجای بگذارند، لکن به طور کل مهم ترین و معتبرترین راویان مقام های موسیقی و شیوه های اصیل نوازندگی محسوب می شوند. به همین روی شناخت چهره های شاخص موسیقی هر منطقه، به منزله شناخت منابع دست اول این دسته از میراث ناملموس خواهد بود. با توجه به این که در شماره های پیشین فصلنامه میرداماد به طور مفصل در مورد موسیقی کتول و به ویژه دوتار کتولی مقالاتی منتشر شده است، لذا در این شماره به معرفی گروهی از راویان میراث معنوی موسیقی کتولی؛ یعنی نوازندگان دوتار کتولی خواهیم پرداخت. در ادامه هشت نفر از چهره های شاخص در حوزه نوازندگی دوتار کتولی معرفی خواهند شد.

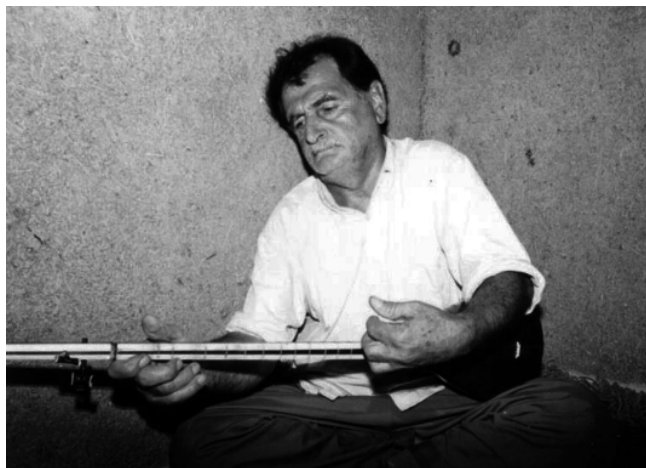
■ استاد حاج حسن خان معرّزی

یکی از قدیمی‌ترین نوازندگان دوتار کتول، زنده‌یاد استاد «حاج حسن خان معرّزی» فرزند عباس‌خان و حاجی‌خانم، به سال ۱۲۷۲ خورشیدی در روستای بالاچلی پای به عرصه وجود نهاد. حسن‌خان یادگار اوج دوره‌ی موسیقی مقامی کتول می‌باشد. او خود را شاگرد علی‌اصغر اصلانی (علی‌اصغر گُرد) معرفی می‌نمود.

شاگردی حسن‌خان در نزد علی‌اصغر، موهبت و اتفاقی مبارک محسوب می‌شد، چون آن استاد مهارت وافر در آموزش و تربیت شاگردان داشت. استاد (علی‌اصغر گُرد) علاوه بر آواز در نواختن دوتار، سرنا و کمانچه نیز استادی کامل بود. استاد حسن‌خان ابتدا در نوجوانی نواختن نی هفت‌بند کتولی را فراگرفت و سپس نزد استاد «علی‌اصغر گُرد» نوازندگی کمانچه را تمرین کرد و چون با ساز دوتار بیشتر مأنوس بود، تمرکزش را روی فراگیری دوتار گذاشت. وی علاوه بر نواختن دوتار، خواننده‌ی ماهری نیز بود تا آن‌جا که مبدع سبکی خاص در ساز و آواز موسیقی کتولی گردید و امروز شاگردان او با این سبک آشنایی دارند، حتی یکی از مقام‌های آوازی منطقه‌ی کتول «راست مقام حسن‌خانی» به نام ایشان ثبت و مشهور است. آثار بسیاری به صورت نوار کاست از اجرای نوازندگی و خوانندگی این استاد گرانقدر برجای مانده است که گویای عشق و علاقه او به موسیقی کتولی می‌باشد. ذکر خاطرات او در این آثار بر اهمیت و ارزش آن‌ها افزوده است.

حسن‌خان در شرایط مختلف اجتماعی و فرهنگی دست از تلاش برنداشت و این هنر مقدس را به نسل امروز معرفی نمود. حاصل تلاش این استاد بزرگ، تربیت فرزند برومند خود «اسماعیل‌خان» و عده دیگری از علاقه‌مندان موسیقی کتولی بود.

شاید اگر او در این راه گام برنمی‌داشت، نسل امروز برخی از مقام‌های کتولی را به‌خوبی نمی‌شناخت. چراغ عمر پُربرکت استاد معرّزی در سوم خردادماه سال ۱۳۶۷، در سنّ ۹۵ سالگی، در مزرعه کتول به خاموشی گرایید.

■ استاد اسماعیل خان معرّزی

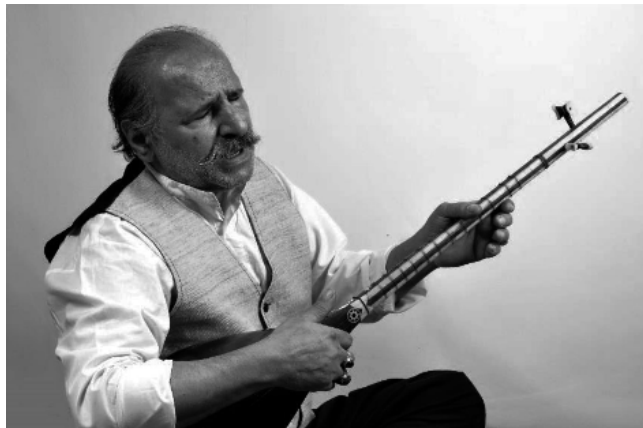
برجسته‌ترین نوازنده دوتار کتول در دوره معاصر، زنده‌یاد استاد اسماعیل خان معرّزی، به سال ۱۳۱۴خ در روستای بالاچلی به دنیا آمد. شادروان اسماعیل خان، فرزند حاج حسن خان و سکینه دنکوب، هنر گرانبهای خود را مدیون آموزش‌های پدر بزرگوارش بود. این استاد فرزانه علاوه بر

نواختن «دوتار» علاقه وافری به «تار» داشت، به طوری که در سال ۱۳۳۳، در سن ۱۹ سالگی، در تهران نزد آقای «معارفی» به فراگیری تار پرداخت. شاید یکی از دلایل تسلط او به ساز دوتار و آهنگسازی، همین آموزش و یادگیری سنتی بوده است. قدرت شگرف او در بداهه‌نوازی و جستجوی مقام‌های ناب کتولی، زبانزد است. اسماعیل خان در اجرای نغمات کتولی مهارت ویژه‌ای داشت. این استاد را می‌توان «پدر دوتارنوازی منطقه کتول» دانست. استاد اسماعیل خان، نماد هنر دوتارنوازی در کتول محسوب می‌شود. دوتار اسماعیل خان به یاری اندیشه نکته‌پرداز و پنجه توانای سحرآفرین وی، «شعر مجسم» و «موسیقی مصوّر» است.

اسماعیل خان یکی از محدود نوابغ موسیقی کتول بود. تأثیرات و ابداعات او در فرم‌های موسیقی کتولی هنوز نیز مشهود می‌باشد. آن چه به عنوان برترین ویژگی او می‌توان ذکر کرد، همانا نوآوری و پویایی او در راه اعتلای موسیقی سرزمینش است. اسماعیل خان آهنگسازی است که آثارش دارای سبک و شیوه خاص خود اوست.

آهنگ‌های بی‌کلام «یارخدیجه» و «اسماعیل خانی» تنها نمونه‌هایی از آهنگسازی این استاد بزرگ می‌باشد. استحکام و زیبایی آثار او نشان از ذوق وافر و نبوغ سرشار او دارد. این استاد برجسته، دوتار کتولی را که در حال فراموشی بود، اعتباری دوباره و روزافزون بخشید. در فرهنگ شفاهی موسیقی کتول حکایات بسیار فراوانی از این نوازنده بزرگ نقل می‌شود.

سرانجام مردی که بیش از پنج دهه از حیات هنری خود را عاشقانه برای اعتلای فرهنگ موسیقی سرزمین کتول کار کرد، در روز ششم آذرماه سال ۱۳۷۹، در سن ۶۵ سالگی، در مزرعه کتول چشم از جهان فرو بست. یاد و خاطره او پیوسته در ذهن هنردوستان کتول زنده است.

■ استاد سیدمجتبی حسینی

استاد سیدمجتبی حسینی ،
فرزند مصطفی و ام البنین، در
اول فروردین ماه سال ۱۳۳۹ در
روستای بالاچلی به دنیا آمد. او
از دوران جوانی موسیقی کتول را
ابتدا با نوازندگی سازی آغاز کرد
و چون از صدای زیبایی برخوردار
بود، به خواندن نغمه‌های
کتولی نیز روی آورد.

در ادامه، نواختن دوتار را زیر

نظر استادی بزرگ چون شادروان اسماعیل خان معززی آغاز نمود و در نتیجه‌ی مجالست و معاشرت با
هنرمندان شاخص منطقه کتول، به تجربیات گرانمایی دست یافت.

صنعت درودگری و صنایع دستی در خاندان این هنرمند موروثی است، چنان‌که پدر بزرگ، پدر و برادرانش
همگی در این صنعت و نیز موسیقی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و هستند.

این هنرمند برجسته از سال ۱۳۵۵ ساخت دوتار را با علاقه فراوان شروع کرد و از راهنمایی‌ها و
تشویق‌های زنده‌یاد استاد حاج حسن خان معززی بهره‌ی فراوان برد. پس از آن، به ساخت انواع دیگر
ساز (تار، سه تار، تنبور و کمانچه) روی آورد.

آثار ایشان تاکنون در چند نمایشگاه داخلی و خارجی در معرض دید عموم قرار گرفته و با استقبال گرم
موسیقی‌دانان و بازدیدکنندگان همراه بوده است.

ایشان دارای مجوز رسمی ساخت ساز از وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری می‌باشد و کارگاه
وی از فعالیت ویژه‌ای در این زمینه برخوردار است.

در زمینه تدریس دوتار نیز، از سال ۱۳۶۰ تاکنون مشغول فعالیت است و از شاگردان وی می‌توان
سیداحمد حسینی، سیدجواد حسینی، سیدطاهر حسینی، سیدمحمد حسینی، محمدرضا بزرگر،
سیدمجتبی میرکتولی و بسیاری دیگر را نام برد.

بخشی از اجراهای مهم و فعالیت‌های استاد سیدمجتبی حسینی:

برگزیده ششمین جشنواره سراسری موسیقی فجر (تهران. ۱۳۶۹)

- تجلیل در اولین و دومین جشنواره موسیقی مقامی کتولی («سروانگ ۲») (علی‌آباد کتول. ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳)

اجرا در اولین جشنواره بین‌المللی فرهنگ اقوام ایران زمین (گرگان. ۱۳۸۴)

آواز در آلبوم موسیقی اسماعیل خانی (آواهای دینی و مذهبی کتول)، تولید واحد موسیقی حوزه هنری

استان گلستان (۱۳۸۶)

- تجلیل و اجرا در جشنواره بین‌المللی «موسیقی، گنجینه معنوی بشریت» (ترکمنستان. ۱۳۸۷)
- اجرا در سومین جشنواره حوزه تبری زبان (تهران. ۱۳۸۹)
- اجرا در بیست و ششمین جشنواره بین‌المللی موسیقی فجر (گرگان. ۱۳۸۹)
- اجرا در ششمین جشنواره بین‌المللی فرهنگ اقوام ایران زمین (گرگان. ۱۳۹۱)
- اجرا در سی‌امین جشنواره بین‌المللی موسیقی فجر (گرگان. ۱۳۹۳)
- اجرا در دهمین جشنواره بین‌المللی فرهنگ اقوام ایران زمین (گرگان. ۱۳۹۵)
- اجرا در دومین جشنواره ملی موسیقی بومی البرز نشینان «لایلم» (ساری. ۱۳۹۶)
- تجلیل در یازدهمین جشنواره ملی موسیقی نواحی ایران (کرمان. ۱۳۹۷)

■ استاد جواد معرّزی

استاد جواد معرّزی، فرزند اسماعیل خان و فرنگیس، به سال ۱۳۴۴ در مزرعه کتول، تولد یافت. جواد یادگار اساتیدی چون حاج حسن خان و اسماعیل خان معرّزی میباشد. نوازندگی «دوتار» او یادآور دوتارنوازی پدر بزرگ و پدر هنرمندش است.

پنجه‌ای زیبا و شیرین و دارای

سبکی خاص در دوتارنوازی می‌باشد. دوتاری می‌نوازد که دل می‌برد. انگشت‌گذاری و مضارب‌های او، سکوت‌ها، فراز و فرودها، طنین گرم و دلنشین و روح‌نواز که چون جویباری از نوازش و مهر و زیبایی سرریز می‌کند. نواختن دوتار و آشنایی با مقام‌های کتولی را ابتدا نزد پدرش فراگرفت. پدر بزرگش حاج حسن خان معرّزی مشوق او در دوتارنوازی بوده است.

استاد معرّزی، دوتار را ساز عشق و زندگی معنی می‌کند و در زندگی خود جایگاه خاصی برای آن قائل است. در کارنامه هنری ایشان دبیری و داوری جشنواره‌های موسیقی کتولی دیده می‌شود. این هنرمند برجسته و فروتن منبع گرانبهایی برای دوتارنوازان نسل حاضر کتول می‌باشد.

■ استاد ایرج معرّزی

استاد ایرج معرّزی، نوازنده برجسته دوتار کتولی، فرزند اسماعیل خان و فرنگیس، در سال ۱۳۴۵ در مزرعه کتول متولد شد. ایشان یکی از نوازندگان پراستعداد و توانمند دوتار کتولی است که به گفته اساتید

ایرج معزی

موسیقی منطقه کتول، یادآور هنر نوازندگی مرحوم اسماعیل خان می‌باشد.

ایرج به همراه برادرانش، از برجسته‌ترین شاگردان مکتب پدر در دوتارنوازی می‌باشند. پنجه‌های پُرشور و حال ایرج در نواختن دوتار، طرفداران بسیاری در منطقه کتول دارد. مضارب‌های محکم و استوار، تحریرهای مشخص، انگشت‌گذاری دقیق، روایت شفاف مقام‌های سازی و آوازی، پنجه‌های ترکیبی و ریز منحصربه‌فرد، از ویژگی‌های تکنیکی این هنرمند برجسته است. ایشان هر مجلس و مکانی را شایسته نواختن دوتار نمی‌داند و برای این ساز حرمت و احترامی خاص قائل هستند.

■ استاد سیداحمد حسینی

یکی از هنرمندان تأثیرگذار در ترویج موسیقی منطقه کتول، استاد سیداحمد حسینی می‌باشد. سیداحمد فرزند سیدرحیم و طوبی، در فروردین ماه سال ۱۳۴۹ در روستای بالاچلی به دنیا آمد. ایشان یکی از چیره‌دست‌ترین نوازندگان «دوتار کتولی» می‌باشد.

شیوه نوازندگی و ظرافت‌های اجرایی دوتار سیداحمد، از ویژگی‌های ممتازی برخوردار است. همین ویژگی‌هاست که ایشان را در زمره استادان صاحب‌سبک در موسیقی منطقه کتول قرار داده

است. وی علاوه بر آن که شیوه‌های استادان گذشته را در نوازندگی دوتار کتول به‌خوبی فراگرفت، روایتگر راستین مقام‌های اصیل کتولی است و به سبب ذوق سرشار و قریحه خداداد و قدرت آفرینش‌گری فردی، توانسته است این مقام‌ها را با جلوه‌هایی دیگر اجرا نماید و به شاگردان خود انتقال دهد. از شاگردان وی می‌توان حسین رضایی، محمدرضا برزگر، سیدمجتبی میرکتولی و بسیاری دیگر را نام برد.

استاد حسینی با سرپرستی گروه موسیقی «آوای کتول» از سال ۱۳۶۸ تاکنون با شرکت در جشنواره‌های مختلف موسیقی داخل و خارج از کشور، با جدیت و تلاش خستگی‌ناپذیر، به دنبال «حفظ و اشاعه» موسیقی زادگاهش می‌باشد و در این راه از هیچ کوششی دریغ نورزیده است. ایشان از بنیانگذاران

جشنواره‌های موسیقی در علی‌آباد کتول می‌باشد و با اهتمام و دبیری وی، دو جشنواره بزرگ موسیقی مقامی کتولی در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ برگزار شد که با حضور چشمگیر هنرمندان و استقبال کم‌نظیر مردم همراه بود و در دوره معاصر، نقطه عطفی در شناساندن این فرهنگ غنی و ناب در جامعه هنری ایران بوده است.

این هنرمند بزرگ با صدای ساز خود در موسیقی سریال پایتخت، علاقه‌مندان موسیقی فولکلور ایرانی را با بخشی از زیبایی‌های موسیقی کتولی آشنا کرد.

استاد حسینی در نهمین و دهمین جشنواره ملی موسیقی نواحی ایران (۱۳۹۵ و ۱۳۹۶. کرمان) به عنوان پیشکسوت و پژوهشگر موسیقی کتول مورد تقدیر قرار گرفت.

برخی از فعالیت‌های مهم استاد سیداحمد حسینی:

. سرپرست گروه موسیقی آوای کتول از سال ۱۳۶۸ تاکنون.

. گروه برگزیده ششمین جشنواره سراسری موسیقی فجر در سال ۱۳۶۹.

. نوازنده برگزیده دوتار در نهمین جشنواره سراسری موسیقی فجر در سال ۱۳۷۲.

. مدیر آموزشگاه آزاد موسیقی سوره علی‌آباد کتول از سال ۱۳۸۰.

. خواننده، نوازنده دوتار و تنظیم کننده آهنگ‌ها در آلبوم موسیقی «اسماعیل خانی»، تولید واحد موسیقی حوزه هنری در سال ۱۳۸۶.

. اجرا در جشنواره بین‌المللی «موسیقی، گنجینه معنوی بشریت»، ترکمنستان، ۱۳۸۷.

. تألیف کتاب فرهنگ گفتاری در موسیقی ایران (بخش موسیقی کتول استان گلستان)، با همکاری دکتر کیوان پهلوان در سال ۱۳۹۳.

. تألیف کتاب دستور دوتار کتولی «دفتر اول» در سال ۱۳۹۵.

. تکنوازی دوتار کتول، در آلبوم «گلستان آهنگ» با همکاری استاد هوشنگ جاوید، تولید واحد موسیقی حوزه هنری در سال ۱۳۹۵.

. داور انجمن موسیقی ایران در بخش موسیقی کتول.

. مسؤل پرونده «ثبت ملی موسیقی کتول» استان گلستان در وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در سال ۱۴۰۰.

. تجلیل شده در پانزدهمین جشنواره ملی موسیقی نواحی ایران (گرگان-۱۴۰۱)

■ استاد درویشعلی اصلانی کتولی

استاد «درویشعلی اصلانی کتولی» فرزند قربانعلی و شهربانو، معروف به «درویش قُربو» در اول تیرماه ۱۳۴۹ در خانواده‌ای اهل موسیقی و در روستای پیچک محله کتول به دنیا آمد. درویش از همان کودکی علاقه بسیاری به آواز و نوازندگی داشت، به طوری که در ۱۳ سالگی در نواختن ساز شمشاد مسلط شد. پدر ایشان یکی از اسطوره‌های نی و آواز در منطقه کتول بود و زیر نظر چنین پدر هنرمندی پرورش یافت. از نوجوانی نزد پدرش، مقام‌های آوازی کتولی را فراگرفت. شادروان استاد

اسماعیل خان معرّزی با پدر درویش، در باب موسیقی کتولی حشرونشر فراوانی داشت و آثار ساز و آواز این بزرگواران طی این قرن منبع گرانبهایی برای نسل امروز موسیقی کتولی می‌باشد، با معرفی پدر، اسماعیل خان، درویش را به شاگردی در زمینه آموزش دوتار کتولی پذیرفت و درویش با تشویق‌های استادش و تلاش پیگیر، مقام‌ها و آهنگ‌های کتولی را فراگرفت.

ایشان به عنوان «نوازنده برتر دوتار کتولی» در سومین جشنواره موسیقی مقامی کتولی (سروانگ ۳- ۱۳۹۵) از طرف هیئت داوران برگزیده شده و مورد تجلیل قرار گرفت. وی هم اکنون به عنوان یکی از نوازندگان فعال در محافل و مجالس هنری منطقه کتول حضور دارد.

■ استاد سیدجواد حسینی

استاد سیدجواد حسینی، فرزند سیدمصطفی و ام‌البین، در اول خرداد سال ۱۳۵۱ در خانواده‌ای هنردوست و آشنا با موسیقی، در روستای بالاچلی متولد شد. سیدجواد از سال ۱۳۶۰ مقدمات دوتار را نزد برادرش استاد سیدمجتبی حسینی فراگرفت. وی به مدد استعداد و هوش سرشار و با ممارست بسیار، به یکی از نوازندگان چیره‌دست دوتار کتولی مبدل گشت.

سبک دوتارنوازی سیدجواد منحصربه‌فرد است. ایشان همزمان از دو عنصر «تکنیک و احساس»، برای آفرینش زیبایی، از تنوع ریتم و وزن در اجرای

قطعات موسیقی استفاده می‌کند. دارای پنجه‌ای شیرین است و دوتار را بسیار زیبا می‌نوازد. در اکثر محافل و مجالس هنری منطقه کتول شرکت دارد و مردم منطقه از هنر نوازندگی او لذت می‌برند. قبل از وفات استاد اسماعیل خان معرّزی، چند صبا‌چی برای تکمیل نوازندگی دوتار، نزد آن مرحوم تلمّذ نمود. ایشان با سرپرستی گروه موسیقی «آرام یار کتول» در اغلب جشنواره‌های موسیقی حضور مستمر دارد. وی علاوه بر نوازندگی، در ساخت ساز نیز تبحر دارد. هم‌اکنون این هنرمند شاخص، در حوزه ساخت و آموزش دوتار کتولی به نسل جوان مشغول فعالیت می‌باشد.

بخشی از اجراهای مهم و فعالیت‌های استاد سیدجواد حسینی:

برگزیده نخستین جشنواره منطقه‌ای سرود و آهنگ‌های انقلابی (سمنان. بهمن ۱۳۷۲)

برگزیده نهمین جشنواره سراسری موسیقی فجر (تهران. بهمن ۱۳۷۲)

اجرا در دوازدهمین جشنواره سراسری موسیقی فجر (تهران. بهمن ۱۳۷۵)

شرکت در یازدهمین جشنواره ملی روستا (تهران. تیر ۱۳۷۶)

اجرا در جشنواره شعر و موسیقی مازندران (سوادکوه. شهریور ۱۳۷۹)

نوازنده برتر دوتار در دومین جشنواره موسیقی مقامی کتولی، «سروانگ ۲» (۱۳۸۳)

نوازنده دوتار در آلبوم موسیقی اسماعیل‌خانی (آواهای دینی و مذهبی کتول- ۱۳۸۶)

بیبست و نهمین جشنواره بین‌المللی موسیقی فجر (گرگان. ۱۳۹۲)

اولین جشنواره بومی البرز نشینان «لایلم» (ساری. ۱۳۹۵)

برگزیده چهاردهمین دوره جشنواره بین‌المللی امام‌رضا(ع) (تهران. ۱۳۹۵)

برگزیده دومین جشنواره بین‌المللی پیامبر مهربانی (تهران. ۱۳۹۵)

برگزیده دهمین جشنواره ملی موسیقی نواحی ایران (کرمان. ۱۳۹۶)